

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ՌԻՍՈՒՄԱԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍՏԳԻՏԱԿԱՆ

ԺԳ. ՅԱՐԻ 1900

Տարեկան 10 ֆր. ոսկի — 4 րո.:
 Անցամուսնայ՝ 6 ֆր. ոսկի — 2 րո. 50 կ.:
 Մեկ թիս կ'արժե 1 ֆր. — 50 կ.:

ԹԻՒ 5, 6
 ՄԱՍԻՍ. ՅԱՐԻԻՍ

ԱՌՍՈՒՄԱԿԱՆ

ՊԱՆՍԱԿԱՆ

ԳՐԱԴԱՐԱՆ

(Հարաւստիստիստ)

4.

ման նիւթներու մեծութեան եւ առատութեան
 կողմանէ միայն Նախադի Հետ կրնայ համեմա-
 տուիլ: Ստրաբոնը՝ Արգէոսի լեռը կը յիշէ (էջ
 538) հետեւեալ կերպով. «Քիչ մ'անդին կու
 գանք գաշտ մը՝ որ բազմաթիւ ստադներու մեծու-
 թեամբ եւ հրացայտ է, լի անդունդներով՝

1 Հմտ. Alb. Serbin, Bemerkungen Strabons
 über d. Vulkanismus. Berlin 1893, p. 32 ff.

որոնցմէ բոցեր գուր կը ցայտեն, այնպէս որ
 ապրելու պարէնը շատ հեռուէն բերելու է:
 Պատի օգտակար երեւցածը կապուած է վառարի
 հետ. վառն զի՛ երբ բովանդակ կապարգովիտ
 անփայտ է, Արգէոս պատուած է անտառներով,
 այնպէս որ շատ մօտ է փայլը. բայց այն տեղերն՝
 որ անտառին մերձակայ են, շատ տեղեր կրակ
 ունին: Դաւե պող ջուր կայ գետին տակը:
 Բայց ոչ կրակն եւ ոչ ջուրը գետին երեսն են,
 այլ մեծու մասամբ թաղուած. գետինը տեղ
 տեղ ծածկուած է, եւ գիշերը բոցեր կ'ելլեն
 անկէ: Գիացողները փայտ կ'առնուն կը բերեն
 զգուշութեամբ, բայց շատերուն համար վտան-
 գաւոր է, մահաւանդ գրառներու, վառն զի
 յաճախ հրալից պատուածներնու մէջ կ'իյնան:
 Ստրաբոն կը նշանակէ զարձեալ որ հրաբուխ
 ելլել շատ դժուար է եւ քիչերուն յաջողած,
 ոչ միայն սեպ ու անմատչելի ըլլալուն, այլ
 նաեւ յիշեալ հրաբխի խառնարաններուն համար
 որ լի են հրաշէկ լաւայով՝ զոր կը գաններ լեւան
 կողերուն վրայ: Պագաթ ելլել կրցողները պայ-
 ծառ օգով կրցած են կ'ըսուի՝ տեսնել զանտառ
 ու խոտան ծովը: Հրաբխին կողերը ծածկուած
 էին բազմաթիւ կողմական կոներով, որոնք
 բուն գագաթան գլխաւոր խառնարանին մարելէն
 ետքն ալ՝ գործն ձեռքն էին: Արգէոսը հրաբուխ
 էր նաեւ Նայսերաց ժամանակ: Դոր ժամանակ-
 ներս բոլորովն մարած կ'երեւար, երբ 1880ին
 յանկարծ կրկին բանիլ սկսաւ: Ուսուցչական
 Յովսէփ Պարչ հոս տեղ կը փոխադրէ կը գնէ

Հնոց Տիւփեոսի (Typhoeus) զըցըր ¹։ Նշանաւոր աշխարհագիրն ու բանասէրը կ'ըսէ թէ բանաստեղծական ամենահին աղբիւրը՝ հոմերական նաւիցաները՝ տակաւին չի գիտեր Տիւփեոսի զըուցին Նտնա լեռն փոխադրուիլը։ Սիկիլիա բովանդակ իլիականին աշխարհագրական տեսութեան շրջանէն գուրա կը մնայ։ իլիականը Զեւսի եւ Տիւփեոսի պատերազմը՝ որ զըուցական բացայայտութիւն մըն է հրաբխային երեւոյթներու, կը դնէ եղած Արքիպոսի քով։ Զարմանօք կը գիտուի թէ ինչպէս շարք մը յետագայ բանաստեղծներ այս εἰν Ἀργεῖος (առ Արիմացիս) բանաձեւը պահած է հաստատուն իբր հայրենիք Տիւփեոսի (իլիական, Բ., 780—5. Հեկատոգ. «գիցածն», 304. Պիեդար՝ Հասականոցը, 93.) Սիկիլիա եւ Տիւփեոսի հայրենիքը։ Արիմացուց քով Արամագրէն կը յաղթուի։ Նտնայի հրեղէն սեանց եւ Նեպապոլսոյ ծոցին մէջ կը յայտնուի պարաուած, հառաչող հրէշին բոցապառ շունչը։ Այն խորշումը որ կայ Տիւփեոսի բովանդակ զըուցին ամբողջովին ու պարզապէս Սիկիլիա փոխադրելու, միակ պատճառ մը կրնայ ունենալ՝ անփոփոխելի հին աւանդութիւն մը որ հրաշունչ հակային հայրենիքը Սիկիլիա կը դնէր։ Այս աւանդութիւնն ալ անկասկա կը գտնուի հնութեան քանի մը մասնագրաց քով (Պիեդար՝ Pyth. 6, 16. Ապոլլոգո. 1, 6, 3, Պարիսիւր եւ Եւսթատիոս Մենն. իլիակ. Բ. 783.) ամէնէն ընդարձակ եւ մանրամասնութեամբ՝ որ իրենց պարզութեամբն մեծ հնութեան հետքեր կը կրնն, Եւսթատիոսի մէկ տեղեկութեան մէջ։ Հսկայից եղծման վրայ բարկացած՝ Գէ Հերայի առջեւ կը զըպարտէ ԶԶեւս, եւ Հերա իրենոր խորհուրդը կը հարցընէ։ Իրենս երկու ձու կու տայ ապսպրելով որ գետինը դնէ, որմէ Զեւսի դէմ հզօր հակառակորդ մը պիտի ելլէ։ Հերա ձուերը կը դնէ Սիկիլիոյ Արիմագան լեռանց տակ։ Երբ ձուերէն Տիւփեոսը կ'ելլէ, Հերա զղջալով՝ կ'իմացընէ իրենին Զեւսի, որ շանթահար կ'ընէ հրէշը։ Տիւփեոսի Սիկիլիա ծնանելու այս աւանդութիւնն անսկի աւելի ապահովագրաւ հարազատ է՝ որ զըուցին յետոյ Սիկիլիա փոխադրուելուն որեւէ առիթ չկար։ Վասն զի Տուրոսի հարաւային ոտքն ինկող երկիրն որեւէ հրաբուխ չունի, ազատ ըլլալով ընդհանրապէս որեւէ հրաբխային արտադրութիւններէ։ Զըուցին փոքրատիական հայրենիքն

աւելի մերձուտ որոշելու ծառայող երեք կետերը, այսինքն՝ հրաբխային բնութիւն, Սիկիլիոյ վերաբերելն եւ Արիմացուց ազգէն ըլլալը, կարծես թէ թերահազգէն որեւէ մէկ կէտին վրայ չեն գար միանալ։ Սակայն միացումը յաղթելու է, երբ գլխաւոր տեսակէտն առնուիք սա էական հարցումը՝ Ունի՞ փոքր Ասիա ընդհանրապէս երկրի մը մեծաշուք հրաբխային երեւոյթներով, որոնց զննութեանն ծագել կարենար Տիւփեոսի զըցըր։ Արգ փոքրատիական ցամաքը միակ հրաբուխ մ'ունի որ մինչեւ պատմական ժամանակը բանուկ էր, Կապպադոկիոյ Արգեսուր, Միջերկրական շրջանին ամենաբարձր հրաբխային լեռն, միակն որ իւր ժայլմբած նիւթերու հակառակնութեամբն եւ տարածութեամբը կրնայ համեմատուիլ Նտնայի հետ։ Քսենոփոսի մըն մեծութեամբ խորշի մը վրայ, 1100 քառակուսի հազարամետր (ըստ Չեհալեփի)՝ որ ծովէն արգէն 1100—1200 մետր բարձր է, կը բարձրանայ սառնակոյտով ծածկուած գագաթան խառնարանին հակայ լեռնակնը, որուն սղոցաձեւ փեռեկտուած եզերքէն քանի մ'աւելի, անմատչելի ժայռաւանդ վեր կը ցցուին մինչեւ 4000 մետր բարձրութեամբ։ (ըստ Ցուլերի, Կապպերի, Ֆառնսուորթի եւ Համիլտնի)

Հրաբխին կողերը կը ծածկեն բազալտիւն մը փոքր, մակարայն հրաբխային կոներ, աւելի բազալտիւն՝ լեռան ոտքը ցտնտած։ Ուրիշ բարձրաբերձ հրաբխանց ալ մասին մեր ունեցած փորձառութեանց համեմատ է՝ որ ճիշդ ժայլմբման այս խոնարհապէս բերաններն տակաւին երկար տանն իրենց հրաբխային կենդանութիւնը կը պահեն՝ բուն գագաթան խառնարանին մարմէնէ ետքն ալ։ զայս կը հաստատէ Ստրաբոն բազորոշ կերպով. (ժԲ, Բ., 7, էջ 538. Նըլաւ յիտոյ յետագայ. Բ. 114. Eckhel, Catal. Mus. Caes. Vindob. 1779, I, 204, 16՝ դրամ մը Կառակալայի ժամանակէն, Mons Argaeus flammis coruscus, բոցաշող Արգէոս լեռն)։ Ստրաբոնի ժամանակ երբ լեռան կատարն ըստ երեւութիւն առանց վտանգի կրնար մարդ ելլել, հիւսիսային զառիթմով՝ դէպ ի Մամթակ-Կեսարիա՝ ոչ միայն ծածկուած էր անբերրի միջնադաշտերով, այլ նաեւ բոցապառ լաւայով լի խառնարաններով։ Հրաբխային շրջանակի նման վիճակ մը կը ցուցընեն Նըլաւ-Գիսնու տողերը ²։ Մարսիմոս Տիւրոսի

¹ Joseph Partsch, Geologie und Mythologie in Kleinasien, Ի գիր՝ Philologische Abhandlungen Martin Herz zum 70. Geburtstage. Berlin 1888, IX, 105 ff.

² Նըլաւ-Գիսնու Գ. դարուն (Յ. Զ.) կապեր եւ յառաիս լեռն է Արգէոսն ու անոր ձկնը, Նշանաւոր տողն է՝ Cappadoeum tepidia Argaeus acervis aestuat, Ե ուրիշներ։

մէկ կարճ դիտողութիւնը՝ կը ցուցնէ որ հրացայտ հսկայ լեռը ժողովրդեան կրօնական գաղափարաց վրայ ալ ազդած է: Բազմաթիւ դրամներու վրայ կը գտնենք լեռան պատկերը¹, սակայն այն դրոշմաւոր զրուցական քիչ նիւթ կը պարունակեն: Կայ միայն պատկերներու վրայ քանդակաւ լեռան գագաթին ներքեւ անձաւ մը: արգեօք իբր բնակարան կարծեցեալ լեռնագլոյն կամ հրաշունչ գեւիւն: Նշատելով այս եւ միւս պարագաները կարելի է ընդունիլ հրաշունչ Արգեօի այս լեռնագլին եղած ըլլայ նախագաղափարն յունական Ցիւփէոսի. քանի որ Փոքրին Սփոյ ցամաքին բնակչաց՝ հրաբխային երեւոյթներու մեծաքանակ տեսարանները միայն այս լեռը կրնար ցուցնել, որոնց սպասողութիւնքն զրուցական կերպարանք ստացած են Ցիւփէոսի առասպելին մէջ: Կիւրիկա ծնունդն ու Արմինաց ազգէն ըլլալը կրնայ մեկնուիլ: Արգեօի Կիւրիկոյ վերաբերիլը՝ վերջնայն նախնական ընդարձակութեան ատեն՝ անասարանոյն է: Նշն իսկ իբր պարսկական նահանգ Կիւրիկա չէր սահմանուէր Ցաւրոսն, այլ կը հասնէր կապադովկիոյ անոնքը, հիւսիսէն՝ մինչեւ Հալիս, հիւսիս արեւելքէն մինչեւ Եփրատ²: Արգեօի բոլոր հնութեան մէջ հռչակուած ձիատասաքը մասակարարելու էին այն ձիերը, զոր Կիւրիկա արքայից արքային իբր հէք կը խաւարէ: Կիւրիկա անունը յետոյ ալ ձեռք անխախտ: Կապադովկիա իբր թագաւորութիւն եւ իւր հռոմէական նահանգ տար սասարակութեանց կը բաժնուէր: Մտակ-Կեսարիոյ աստարակութիւնը՝ Արգեօի հէա՝ կը կոչուէր Կիւրիկա: Թշուարագոյնն է Արմինաց ազգին վերաբերելու կէտը. բայց Պարս այն հանձարեղ ցուցումը կ'ընէ թէ Յոյք Արմինացի եւ Արգեօն իրար հետ կը նշնացընէին, ինչպէս Հերոդոտ կ'ըսէ թէ՝ «Կապադովկացիք Հելլեններէն Նսորի կը կոչուին», (ot Καππαδόχοι υἱοί 'Ελληνιον Σύροι οὐνομάζονται.)

Երկրաշարժներէն յառաջ եկած անխայտնի պատառմանց շատ լաւ օրինակ մը կը յիշէ Ստրաբոն (էջ 536) Փոքրին Սփոյ Պիւռամոս գետին վրայ: «Պիւռամոս կը հոսի երկար միջոց

մը ստորերկրեայ անցքէ մը, եւ այն՝ այնպիսի արագութեամբ եւ ուժգնութեամբ որ գետին մղուած տեղ մը շատ քիչ կրնայ խոր թափանցել: Գետը յետոյ՝ չափազանց լայն ու խորունկ՝ հասնելով Ցաւրոսը, կը սեղմուի ժայռերու պատուարներէ, տեղ տեղ այնպէս նեղ՝ որ շուն մը կրնայ վրայէն անգին ցատկել: Ի նշան որ երբեմն մի էին ժայռերն եւ յետոյ իրարմէ պառակտուած բաժնուած, յառաջ կը բերէ Ստրաբոն այն երեւոյթը՝ որ մէկ կողման ժայռերուն ցցուածքները միւս կողման խորութեանց կը համապատասխանեն, որ անկարելի էր՝ եթէ ջուրը տակաւ խռռացուցած բացած ըլլար անցքը»:

Ե.

Այս կողմէն այցելել 1858ին վերերը Մորգաման³ իբր ընկերակից հռչակաւոր արիւնկազնաց Հ. Բարթի: Վերջնայ տեղեկագիրը լայն տեսած է խորագրով «Ուղեւորութիւն Ցաւրիդնէն մինչեւ Սկիւսայի»⁴, եւ ասոր մէջ հիւսուած են Մորգամանի տեղեկութիւնքն, այնպէս որ եւրոպացի ընթերցողաց առջեւ կան վեց սկզբնագիր ուղեգրութիւններ, (Տեքսէի, Համիւտըն, Էնսուրթ, Ռիզա, Բարթ եւ Մորգաման,) որոնք կը հաւտասեն գաղղիացի Պաւլոս Լուկաս (Paul Lucas) ուղեւորին առասպելազանց պատմամանդակը, որ նախընթաց գարուն ուղեւորեցաւ հրամանաւ Լուգովկոսի ժ. Գ. Լուկասի պատմածները՝ անթիւ քարանձաւային բնակարաններ, խրդութիւն բրգաձեւեր եւն՝ առասպել երեւցան շատերուն, եւ նշն իսկ Վիլնիդ⁵ որ գտնէ մասամբ պաշտպան կ'ընէ գաղղիացւոյն, շատ բան անհաւատալի եւ մեծապէս չափազանցուած կը գտնէր, քանի որ հնութեան օրեւէ մաստնագիր չի յիշեր այս կողմերուն այն նորանշան իրերը: Յայտմ իրաւունք ունի: Հին դասականաց գործերուն մէջ եւ ոչ գոյնը անխախտութիւն կը գտնենք մանօթութեան այս ստրաբոնական (Trogodyte) երկրին. եւ ոչ Ստրաբոն ու Պլինիոս

¹ Պ. Կարսլիկեան հրատարակած է «Ստրաբոնի աշխարհագրական մատերը Փոքրին Արեւ ժայ (Կիւրի, Ժ. Գ.) հանգրիւն միջոցական ծանօթութիւններով. (Στράβωνος γεωγραφικὸν τὰ περὶ Μικρῆς Ἀσίας μετὰ σημειώσεων ἐπισημειωτικῶν ἐκ τοῦ Π. Καρπολίδου, Աթէնք 1889, 160-161.) որ շատ սխալուած գործ մըն է: A. D. Mordtmann, die Troglodyten in Kleinasien, ի գիրք Sitzungsber. d. K. B. Akad. d. Wiss., München 1861, II, 1 ff.

² H. Barth, Reise von Trapezunt nach Skutari. Gotha 1860.

³ Wiesland, Nikolas Flamel, Paul Lucas und der Derwisch von Brussa, գործիկ բանասերական մը:

¹ Maximus Tyrios diss. 8, 8 ὁδὸς Καππαδοκίας καὶ θάλας καὶ ὁδοὺς καὶ ἀγῶνα.

² 84e Mionnet, descript. d. Méd. art. IV, 407-437, Suppl. VII, 660-708. Imhoof-Blumer, Monn. Grecq., Leipzig 1883, p. 418-9.

³ Հերոդոտոս ա. 79, ք. 90, և 49, 59: և Steinf. հրատարակութեան կից Կիւրիկոյ քարտեզը:

⁴ Ստրաբոն Ժ. Բ. 1, 2: էջ 535-6: գաղթեալ՝ 2, 7, էջ 537-8. Պաւլոս ա. 8, 15:

յիշած են. եւ պատմագիրք շնն հաղորդեր գէպք մ'այն կողմանց որ ուղղակի յիշէին քարայր-քաղաքները: "Տրոպոլիտիք" կամ Սորոմուսը (տրալսոսքի չորս) ըսելով հետեւեան մէջ մը հասկըցուէր արարածն ծովածոցին արեւմտեան եզերքն, Եգիպտոսի հորատակողմը. (Ստրաբոն ժ. 760:) Միայն լեւոն Սարգաւսգի քով՝ որ Բասիլիոս կայսեր օրով 959—975 (Յ. Բ. Ի) տարիներու պատմութիւնը գրած է, կը գտնուի կարճ եւ ծանօթ միայն ամենահին տեղեկութիւնը: Այս տեղն է (Գիրք Գ, գլ. 10, հրատ. Բանն քաղաքի էջ 35) "Չորսու անց Նիկիփորոս յայնկոյս յերկիրն Ասիայ. եւ եկն յաշխարհն զպապագովկացոց. այս ալք աւստեւել իւր յաւաթիքն Տրոպոլիտի (Τρωπολίτι) անդէ է արեւելս—(էն տրալսաց): Եւ ի խալդէ (χαλδαιομοίς)" Եւ ի Բաբելոն (χαλδαιομοίς)" որպէս ի թարգմանոց եւ յապատաստարանս՝ Բաբելոն. անգրանակեցաւ եւ առաքեաց հովարատարս, եւնս

Մորգոման բուն յիշատակարաններէն քիչ տեղեկութիւն կրցաւ քաղել: Օրինակի համար ի Մերթան-գերէ (այսօր՝ Մաւան), ուր մարդկային հնագոյն ձեռագիրները կը գտնուին, լեւոն աներ գտաւ քրիստոնէական 1830 եւ 1840 թուականներով. եկեղեցիներու մէջ՝ որմանակներն յունական ծաշակաւ, գոյնն արձանագրիներով՝ որոնք քիչ տեղեկութիւն կու տան: Արձանագրաց գիրն է այն տեսակէն որ Պալէստինայի ժամանակ (1259—1453) կազմակերպուեցաւ եւ ցայսօր մնաց, ինչպէս ամէն յոյն եկեղեցւոյ մէջ եւ ամէն յոյն գերեզմանատուն կրնայ տեսնուիլ: Բաց աստի այս արձանագրիքը ծայրէ ծայր լին ան տառասխալներով, որմէ կը հետեւցնէ Մորգոման որ յունարէնը այս կողմերն երբեք ժողովրդական լեզու չէ եղած: Այսպիսով Մորգոման այս սորաքնակութեանց ընտելեան մասին յոյր կործնուցած՝ ուղղակի միջոց չի գտնիր այս կողման հնագոյն պատմութիւնը գտնելու. կարծես թէ այս անգը յառաջագոյն եղած չըլլար եւ համեմատաբար նորագոյն ժամանակի մէջ հրաբխային ժայթքման հետեւութեամբն արդի ձեւն ստացած. (— որ երկրաբանօրէն անկարելի է:) Մթութեան այս թանձր քօղը գտնէ մասամբ պարզելու համար անուղղակի միջոց մը կը գտնէ Մորգոման՝ անուանց մեկնութիւնը: Այսպէս կը մեկնէ արդի "Իրֆէ-Բ" անձաւատեղւոյն տաճկահայնիւն աւետարան կապապագովկեան լեզուով՝ յառաջ եկած

ձեւէ մ'որուն մեկնութիւն կու տայ հայերէնը, այս (քարայր) ինչեւ եւ Բաբելոն, ուստի կոմուսան այրեր կամ անձաւագաւաքաները. միշտեւ Կիւրիլոս եւ Ռիզոն նոյն տեղին արդի Յունաց հետ յառաջ կը բերեն անուշը Ս. Արիստիդիս աւետարանէն, Երուսաղէմեան Ռեցիսցիին (Itinerarium Hierosol. ed. Wesseling, p. 576) տաւած Argusiana անունը կ'ըլլայ ասով իբր՝ արդի հնէամար՝ "Ուրգիւրատան", քարայրներու երկիր: Անդրիստեղ (զոր արդի Կիւրիլոս եղած կ'ընդունին) կը մեկնէ հայերէն անգ (գաշա) կամ անգաւառով, ուստի իբր անգաւառաւ կամ անտառաւ. ուղեցոյցներու Աւստի եւ Նիտիլոն անունները՝ հայերէն ասով բառով, ուստի "աւստի" նոյն ուղեցոյցներու Արիստիդիս նոյնացնելով՝ արդի Մաւեգրի հետ՝ կը մեկնէ վերջեւս իբր "Մայակոպիա" հայերէն մօլէ (կրճատել) եւ իւր (չբան կոպք, լեւ) բառերով, ուստի իբր ցած քարայրներ: Նոյն իսկ ինքը Մորգոման կը միտէ Նիւսան Նիս (Աւստի), ինչպէս Նիւսէ Նիս (Նորատեղաւ) տեղերու հետ նոյնացնելը: Նիւսէ Նիս կեցած է հնագոյն Մաւեգրի տեղ եւ քաղաքի բարձրացաւ միայն 1720ին Տամաւ Իբրահիմ մեծ-կիզերէն՝ որ հոն ծնած էր: Ընդհանուակն Մորգոման իրաւամբ կը համեմատէ Եւսթինոսի Նոր-քաղաքի Նիւսէ Նիսի մաս եղող արդի Նորատեղը հետ, որոնք բերեցին այս "Նորքաղաք" կը նշանակեն: Այնուհետ արդի յոյն գիւղը կը մեկնէ հայերէնով՝ "Բաւ-աստի", իբր Սիւնիքաւ քաղաք. Սիւնաստի մօտ՝ Պանագիւր լեռան ստը՝ կը գտնուի Գորգիւր տեղի քաղաքը, զոր կը մեկնէ վանեան տեղագրոց Իւր-Իւր (մերթ) բառով: Միջակ ըսա Մ. Խորենացից յառաջ կը բերէ Միջակ հայ կուսակալին անունէն (Խոր. Ա. ժ. 4) Նոյն իսկ Կապապագովկեան անուան համար կ'ընդունին հայկական Պապով ձեւն, որ այս օրս ալ կ'ապրի Ենեգի մօտ "Պապով օլպար" անուամբ: Իբր ուսումնասիրութեան եղանակացութեան մէջ Մորգոման կը հասնի այն ուղղութեան, զոր մեզի կը ցուցնեն Նիկիւ. Պատմութիւնն եւ Ս. Հարք, թէ այս տեղերն իսլամաց մուսուլման յառաջ ոչ միայն աննախն լեզին, այլ նաեւ Բաբելոն նշանակող եկեղեցիական կիսաբնական, ինչպէս որ շատ յետոյ իմաստներու մասնացաւ, ինչպէս պիտի տեսնենք: Կապապագովկեան փխարային անձաւատեղուն օրինակ կը բերէ Մորգոման փոխազական հիւսուորց ժայռագաւաքանները, որոնք սակայն իբր կենդանեաց ընտելարան չեն չնկուած:

1 Արգիւր աս չիղարմոս (փապար, սոր, անձաւ) բառը չի՝ յիշեցնէր արդի Güreke քարայրներու գեղը:

1 Յետ ասոր գէտ՝ Էմիլիոս ուստի մեկնութիւնն եւ մեր վեր յառաջ բերան իբր "աշխարհ Էմիլիոս":

Սակայն կազմութեան ձեւին նմանութիւնը թոյլ կու տայ մեզի հետեւցընելու որ նաեւ կապպա-գովկեան սորամուտ բնակարանները նոյն հնու-թիւնն ունեն:

6.

Քրիստոնէութեան փոքր-Վսիտ մանելէն քիչ յառաջ ի՛նչոյայ Ադուլէի՝ Տիւն-ձի կապ-պազովկացւոյն առասպելալից նորանշան երեւոյթը, զոր մինչեւ անգամ Քրիստոսի հետ համեմատել յանդգնած են: Երբ Բուլիա Դոմնա կայսրուհին Ցիանա էր՝ Բարբի կարեւաց համեմատ՝ Ապողոնիոսի վրայ գարձուց փրկատրա-տոսի ուշադրութիւնը: Գամմայն գեղաց այն ատեն առհասարակ մոգ մը, կահարդ մը (γόης) կը համարուէր Ապողոնիոս: Նոյնպէս Կանուանեն զինքն Ապուլէոս եւ Որոգինէս, մինչդեռ Վեղ-սոսի աննանօթ մնացած կ'երեւայ:¹ առաջին անգամ յիշեալ փրկատրատոսն էր որ իւր շա-րաքրած վարքովն զԱպողոնիոս սրբութեան շուղով մը շրջապատել գիտցաւ, որմէ ետքը մեծ յարգ վայելած է վերջինս: Կարակալաւ մինչեւ անգամ անոր գիւցաղնարան մը (ήρῶν, ասաւր-գիւցաղնի մը) կանգնեց ի Ցիանա, եւ երբ դից փառքն աղօտանալու վրայ էր՝ ջանաց Սեւերոս Աղէքսանդր նոր Ողիւմպոս մը կազմել եւ իւր առանին տաճարին մէջ կը պատահէր զԱպողոնիոս Ցիանացի, Արբաճ, Ուրիէս եւ Քրիստոս, գոնէ ինչպէս կը պատմէ կայսրն կեննապիւր Լամբրի-տիոս: Ապողոնիոսի պատկերը՝ ինչպէս միւս հռչակաւոր սոփեստներունը՝ կը գանուէր շատ մը մեհենաց մէջ, ներկայացուած իրեւ մեծար-գոյ ծեր մը: Այսպիսի ըմբռնած էր նաեւ Վերե-ղիանոս կայսրն, երբ ջննդորդի պալմիրիայ զշնոյնն դէմ պատերազմի կ'երթար. եւ իրենց հռչակաւոր հայրենակցին պարտական են Ցիա-նացիք այն մեղմ վարմունքը զոր ցուցուց կայսրը՝ Ցիանա քաղաքը յաճառ պատերազմէ մ'եղքն առած ատեն: Վարկիստ Սիրիականացի՝ Նոյն կայսրն կեննապիւրը՝ մեծապէս ոգեւորուած է նոյն սրբակեաց անձով, որուն վաղքն ալ էր խոստա-նայ գրել. չնքն գիտե՞ր կատարած է իւր խոս-տումը թէ ոչ: Ենայ՝ երբ արդէն թրիստոնէու-թեան լեղծութիւնը որոշուած էր, ի՛նչէ եւ նա-պիտ փիլիսոփան՝ թէ փրկատրատոս Ապողոնիոսի կեննապը կոչելու էր Աստուծոյ երեւումն մարգ-

կան մէջ: Սակայն առաջին անգամ զԱպողոնիոս Քրիստոսի հետ համեմատողն եղած է Հերոկլոս՝ Բիւթնիոյ կուսականն որ սրով ու գրով կը կուռէր քրիստոնէութեան դէմ: Ասոր այս հա-մեմատութեան դէմ ուղղուած է Եւսեբիոսի Կեսարիոյ գիտնական եպիսկոպոսին ընդդէմա-խօսական գրութիւնն որ մեզի հասած է: Բուն փրկատրատոսի քով չենք գտնիր հակաճառու-թիւն քրիստոնէութեան դէմ, եւ ոչ ալ ընդու-նելու ենք թէ յիշեալ համեմատութիւնն ընե-լու նպատակ ունէր: Մինչեւ անգամ եպիսկոպոս մը՝ Սիդոնիոս Ապողոնարիա տակաւին միամա-բար կը հիանայ փրկատրատոսի գործոյն եւ այն «մեծարգոյ մարդուն», առաքիլութեանց վրայ. Եւսեբիոս ալ գոնէ իւր փիլիսոփայ կ'ընդունի զԱպողոնիոս: Սակայն յետոյ սկսան իրիստ դա-տաստաններ ըլլալ այն անձին նկատմամբ. Եւ-րոնիմոս եւ Ալեքսանտրոս կը հռչակեն զինքը զիւրայի կոխորդ մը, եւ նմաններ յետոյ՝ Միւս կողմանէ նորագոյն ժամանակներս եղած են ան-ձինք ալ որ յարգանք կը տանեն նոյն կապպա-գովկացւոյն իրեն «Խոստուր երեւոյթ մը», այսպէս անգղիացի աստուածները, անոնց հե-տեւ Նորոյն Ա, եւ փրկատրատոսի նոր գերմ. Թարգմանիչը (Ed. Baltzer, Rudolstadt 1883) եւ ուրիշներ:

7.

Ինչու՞ յար-է իրիստոնէութեան կողմէն: Գիտենք որ Պաւլոս առաքեալ իւր երրորդ ճամբորդութեան ատեն հանդիպած է Ցիանա եւ Անկիրիա. Պետրոսի առաքելոյ Ա. թուղթն ալ ուղղուած է Պոնտոսի եւ Կապպադովկիոյ հասարակութեանց: Ա. Հառնակ հաւաքած է՝ փոքրատիական հնագոյն եպիսկոպոսաց ցանկերը, վարդապետաց եւ մանանազարց ժամանակ-գրութիւնը, խօսած փոխգիտի եւ Սիւրի մէջ եղած Ծոնտանեան շարժման եւ Զաւակի անի վէճերուն մասին մինչեւ իրենեա՝ քրիստոնէու-թեան առաջին երկու դարերուն մէջ:² Սակայն տակաւին շատ բան մտի կը մնայ: Ս. Հայր գրու-թեանց մէջ՝ զորոնք այս նկատմամբ մի առ մի պրպոյած ենք, քիչ բան կայ աշխարհագրորէն եւ պատմագրորէն կարեւոր հարցերու: Վրիսաւ-

¹ Zahn, Einleitung in das N. Testament I, Leipzig, 1897, p. 125.

² A. Harnak, Chronologie der alchristlichen Literatur bis Eusebius. Leipzig 1897.

³ Լ. Իւրիւս Լեւիդ. Պամ. Կապպադովկի (Levidis, ἐκκαλογιστικὴ ἱστορία τῆς Καππαδοκίας) աւելի հայրենա-սիրական է քան քննադատական:

¹ Baer, Apollonius von Tyana und Christus, էջ 124:

² Այս եւ այլ կետերու մասին տես առ Գործքք՝ Jul. Jasson, Apollonius von Tyana und sein Biograph Philostratus. Hamburg 1885. (Programm des Johannseums.)

որաբար նամակաց մէջ կը գտնենք այս նկատմամբ շահաւոր տեղեկութիւնքն անձանց եւ տեղեկաց մասին:

Ուամենյ իւր հռչակաւոր գործքին մէջ՝ համառօտ բայց պայծառ գծերով ստուերագրած է քրիստոնէութեան մուտքն ի Փոքր Ասիա, որ նաեւ յայսմ՝ ազգաց կամուրջն եղած է դէպ ի արեւմուտք: «Վիսաւոր գիծը, կ'ըսէ, որուն ուղղութեամբ զարգացաւ նոր կրօնը, էր այն՝ որ ասորական Անտիոքէն կը տանէր՝ Կիլիկիան Դոնէրէն եւ Լիկաւոնիայի մէջէն՝ դէպ ի Եփեսոս, Կորնթոս եւ Հռոմը: Երկրորդական գիծ մը կ'երթար ցամաքին ուղւոյն գծով՝ Փիլադելփիա, Տրովա, Փիլիպպէ եւ Եգնատիոս ճամբով՝ դէպ ի Բրիտանիոն եւ Հռոմը. ուրիշ մը դէպ ի Տիւսիս՝ Դոնէրէն Տիւսայի եւ Կեսարիոյ Գամրաց վրայէն դէպ ի Ամիսոս Պոնդոսի, որ Սեւ ծովուն մեծ նաւահանգիստն էր, եւ որուն վրայէն կ'երթար Կենդանական Ափոյ առեւտուրը դէպ ի Հռոմը: Կապպադովկիա՝ եկեղեցեաց հնագոյն հիմարկութիւնը (Ա. Պետր. ա, 1), նոյնպէս Պոնտոս (Ա. Պետր. ա, 1, Վիլնիոս առ Տրայանոս՝ 96) պարտական է հաղորդակցութեան այս գծին: Ուամենյ Ամիսոսը կը համարէր հիւսիս-արեւելեան Փոքր-Ասիոյ առաջին քրիստոնէական կայանն իւր 65—75 Յ. Բ. տարիները:

Եւսեբիոս կը պատմէ (Եկղ. Պատմ. Բ, գ, 1) որ Ս. Պետրոս աւետարանեց Հրէից որ սփռուած էին Պոնտոս, Գաղատիա, Բիւթիոս, Կապպադովկիոս եւ «Ասիա» նահանգը, որոնց ուղղած է իւր առաջին թուղթը. նոյնպէս իւր երջարքին Անդրէոս Կապպադովկիոյ մէջ քարտէսը ըլլայ: (Նիկեիոս Եկեղ. Պատմ. Բ.) ըստ աւանդութեան հոս նահատակուած է նոյն իսկ Մատթէոս՝ Ոսկերեւոյնի (Ճառ. ԻԹ.) վկայութեան համեմատ Ս. Պաւլոս ալ Կապպադովկիա եկած է: Ջրոյցը Կապպադովկիոյ առաջին եպիսկոպոս կ'ընէ Ղուսկիանոս (Longinus) հարիւրապետը՝ որ զարձաւ Բրիտանոսի խաչելութեան առջեւ: Բողանդեանք կրկին Ղուսկիանոս կը զանազանէ, այսինքն հասարակ զինուոր մը եւ հարիւրապետ մը: Եովհ. ԻԹ, 34 ալ կ'ըսէ որ զինուորներէն մէկն էր որ բացաւ Բրիտանոսի կողը, ուստի ոչ թէ ինչ հարիւրապետը: Արգ. Ղուսկիանոս զինուորը Փոքուն Ափոյ իսաւրիա նահանգէն եղած կ'ըսուի, ուստի հայրենակից հարիւրապետին, որ յունական Յայս-

մաւուրքին համեմատ՝ Տիւսայի մօտ Սանդարէս կամ Աքարէս անուն տեղէն էր, եւ Յարութեանէ ետքն եկած իւր հայրենիքն աւետարանած, եւ ամբաստանութեամբ Տիւրքիոս կայսեր առջեւ՝ գլխատուած: Իւր պատկերը յաճախ կը տեսնուի նկարուած քարայրներու որմանկարներուն մէջ (ի Գէօրեմէ եւն.) մեծաւ մասամբ ձիւռ վրայ, հարիւրապետին այս ձիւռը պատկերները կը յիշէ նաեւ Գրիգոր Նիսացի՝ Ս. Բարսղը եղբայրը. (Թուղթ ԺԳ, 391.) Ոսկերեւոյն կապադովկոյնէն որ իւր ժամանակը կը ցուցնէին Ղուսկիանոս նահատակութեան տեղը. (Մեկն. Մատթ. Ճառ. 2Թ, առ Մատթ. Թ, 13.) Արքայն զլուսը Պիղատոսի հրամանաւ Հռոմը տարուեցաւ, իւր նահատակութեան յիշատակն է Հոկոս. 16: Ներքին եւ Յովնիստոս հալածանաց ատեն Գամրը շատ շնորհեցան, բայց աւելի ստուկացին եղաւ հալածանքը Տրայանոս ատեն, (106/107) նահատակողներէն էր Ս. Յակիմոս Կեսարացի, որ Տրայանոս արքունի սպասաւորներէն էր, ուստի cubicularius (սենեկապետ) յորդորումը կը կրէ: Հռոմէական վկայաբանարանը Յուլիոս 3ին դրած է անոր յիշատակը: Դիոն Կասիոս (Հռոմէական Պատմ. ԽԵ, 23) կը պատմէ որ «Հանթահայաց, լեգէոնին քրիստոնէայ գտնելի» որուն աղօթքով Մարկոս Աւրելիոս կայսրը ստացաւ ցանկալի անձերէն եւ Բուսարգաց վրայ յաղթութիւնը (174 Յ. Բ.), Կապպադովկիայէն էր «Մեկիստէի կոչուած զօրագնդէն» (τῆς Μελιτινῆς οὐτω καλουμένης λεγεώνας.) Նոյնպէս նաեւ Եւսեբիոս (Եկղ. Պատմ. Ե, գ) կ'ըսէ Մեկիստէի (= Մալաթիա) գունդ, ամէնն ալ քրիստոնէայէ՝ Հեթանոս մասնեագիրներն այս դէպքը մերթ Մարկոսի Աւրելիոս աղօթքին կ'ընծայեն, մերթ Առնուփիս եգիպտացի կախարչին դիւթութեանց: Կայսեր անձնական կարծիքը կը տեսնենք դրամի մը վրայ, ուր դրոշմուած է Արամիսը (Յուլիանոս) շունթահայրը զարգաց կը մտածէին: Արգէն Կալագիոս Ապոլոնարիա (առ Եւս. Ժ, Կ) եւ Յերոտոլիանոս (ad Scapul. o. 4, յատկապէս Apolog. c. 5) քրիստոնէայ զինուորաց աղօթքով փրկուած կ'ըսեն կայսրը, զոր յետոյ կը կրկնեն Որոսիոս (Պատմ. ընդդէմ Հեթան. Է, 15), Գրիգոր Նիսացի (Ճառ. Բ. ի Գառաւունս), Յերոնիմոս (Եւս. Բ. Գ. յամի 174) եւ վերջապէս Դիոն Կասիոսի համառօտողը Քրիստիանոս (հայ, 9, 10),

1 Ramsay, The church in Roman Empire before A. D. 170. London 1893, p. 10. անս նաեւ էջ 224:

2 Հմմտ. H. Detzel, Christliche Ikonographie Freiburg 1896.

3 Գե. Stadler, Heiligenlexikon. Augsburg 1861.

4 Գե. Eckhel, Numism. III, 64.

վերջինս նշանակելով նոյն լեզունը «լանթա-
հարող», Այս օրս առհասարակ ընդունուած է
(տես Willmanns Exempla Inscr. lat.) որ «լան-
թահարող լեզուն» (legio fulminatrix) գոյու-
թիւն ունեցած չէ, բայց կար «նրոնն» թերեւս
նաեւ Ագոստոսէն ի վեր՝ «լանթահարող լեզուն»
մը (legio fulminata), եւ այն՝ ԺԲ. լեզունը
որ նաեւ «հին» (antiqua) կը կոչուէր։ Լանթա-
հար կը կոչուէր անուշադ վառն զի զրահին վրայ
լանթանայն կար։ (Thorax fulminatus արեւածը)՝

Փոխգիյոյ մէջ Ժագած Մոնտանեան հերեւ-
սութեան գէմ՝ ելաւ Զօտիկոս Կուճանացի (Կո-
մանացի) Կապպադովկիոյ, բայց Զօտիկոս՝ որուն
օգնական էր Թուլան Եպանեացին, չկրցաւ հա-
մարել զանոնք։ Մոնտանոս Պարակլէտոս (Մխի-
թարէշ, Montanus Parakletus)՝ Պեպագեայի²
եպիսկոպոսը՝ Հառնակի քննութեանց համեմատ
(Chron. II, 1, p. 345) երեւան ելած է 157ին
Յ. Բ. ի։ Կեսարիոյ եպիսկոպոսաց ցանկը կը լու-
ծէ իր ակօր Թեոփրիտոսով որ նոյնից Վաղեն-
տինիանոս հետեւող Բարսակիս (Barsakis) առ-
րին։ Մարկոսի Աւերդանու օրով Նազիանզոս
մեկ արուարձանին մէջ նահատակուեցան հա-
մածին երեք եղբարքն՝ Պետիպոս կամ Սպեւ-
սիպոս, Նշարիպոս կամ Նշեւսիպոս, Մետիպ-
ոս կամ Մելիսիպոս, երբեք ալ Պառնասոսցի
Նշանաւոր ձիարոյժներ, որոնք իրենց Լէոնիլէ
մօր խրատով՝ քրիստոնէութիւն ուսան Մակե-
դոն Անտիոքացիէն, եւ Զեւս Նեմեսիոսի (Zeus
Nemesios) արձանը խորանկած էին. (յուՆ.
Եպոմ.՝ Եունուար ԺՁ.)

Սեպտիմիո Սեւերոսի (202 Յ. Բ.) օրով
կը յիշուին Թեսպիսիոս եւ Թեոդոտա՝ վկաները,
Կղաւթիոս Հերմենիանոսի կուսակալութեան ա-
սան՝ որուն կինն ալ քրիստոնէութիւնն ընդգրկեց։
Աղէքսանդրոս՝ Երուսաղէմայ եպիսկոպոսը՝ եր-
կար առնել բանտարկեալ նստաւ Կեսարիա, որուն
Անտիոքայ հաաարակութեան ուղղած միւլթա-
րական թուղթը պահած է Եւսեբիոս (Զ, Ժա.)
եւ որ վկայեց Կեսարիա՝ Գեորգի օրով 251ին։
Կարակոյլայի ասոնն՝ երբ երկնիցէն կարճատեւ
խաղաղութիւն վայելեց, Ժաղկեցան Գրիգոր
Աբանէլագործ ի Նեոկեսարիա՝ որուն վարը
գրած է իւր հայրենակիցն Գրիգոր Նիւսացի,
եւ Փրիմիլիանոս Կեսարացի։ Գր. Աբանէլագործ՝
Նեոկեսարիոյ Պոնտոսի եպիսկոպոսը, ծնած էր

հոն 210ին եւ հեթանոս շրջավայրի մէջ մեծ-
ցած։ Քրիստոնէութեան դարձուց զինքը Որո-
գինէս նախ ի Բերիա (Beroea, Հալէպ) եւ երբ
անկէ Կապպադովկիոս փոխաւ՝ ի Կեսարիա, ուր
Գրիգոր մկրտեցաւ 239ին, եւ արդէն 240ին
իւր հայրենի քաղաքին եպիսկոպոս եղաւ Զեւս
Նազրութեամբ ֓երիմոսի (Phaidimos)՝ Ամասիոյ
եպիսկոպոսին։ Ասոր մասին եղած նկարագրու-
թիւնը առ հասարակ նիւթ ունին իւր հրաշք-
ներն, զորոնք այնչափ բազմութեամբ գործած է,
մինչեւ «Աբանէլագործ» յորդորովն ստացած,
իւր խորհրդանշանը՝ հովուական ցուպը՝ կա-
րեւորութիւն ունի նաեւ աշխարհագրին հա-
մար։ Վասն զի Հայոց լեռներէն բխող Գայլ
գետին սահման ցուցուց անով, վառեցաւ որ տեւ-
ղէրը ցուպը գետինը վարսելով։ Իւր մահուան
ատեն 17 հեթանոս մնացած ի՛րաւ Նեոկեսա-
րիա, այնչափ՝ որչափ ինքը նախ քրիստոնէայ
գտած էր հոն։ Բարսեղ զինքը Եւրկորդ Մովսէս
կը կոչէ. (ՅՉ. Հոգւոյն սրբոյ, 44. Իձ առ Ամ-
փիլոքիոս)։ Աբանէլագործի աշակերտակիցն ու
բարեկամը՝ Փրիմիլիանոս (Primilianos) Կեսա-
րացի՝ 233ին եպիսկոպոս ընտրուեցաւ Կեսարիոյ,
եւ մեռաւ։ Անտիոքայ օճողն երկամբ ասոնն՝
269ին Ցարոն քաղաքը։ Այս շատ նշանաւոր
եպիսկոպոսն, որ հաղորդակցութեան մէջ էր
Հարաւի եւ Արեւմտից (Արիֆիէի) եպիսկոպոսաց
հետ, միակ նամակ մը հասած է մեզի՝ արեւ-
մտեան ասանդակեամբ՝ լատիներէնի փոխա-
գրուած, Կիպրիանոս թղթերուն մէջ. (տես Էառ-
նակ Chron. I, 408.) Այս նամակին մէջ կը յիշէ
մեծ երկրաշարժները որուն ենթարկուեցաւ
Կապպադովկիա, եւ որով ամբողջ քաղաքներ
երկրիս երեսէն անհետ եղան եւ Քրիստոնէից
ալ նոր հրաւածման առիթ։

Իւր Ժամանակը Կեսարիա կ'ապրէր Յու-
լիանոս կոչս, որուն քով ապաստանարան գտաւ
Որոգինէս երկու տարի, եւ որուն Նուիրած է Սիւ-
մաքոս մէկ կամ շատ գրքեր։ Կիւմէս Աղէքսան-
դրացի ալ Կապիւր ունէր Կապպադովկիոյ հետ,
որ նշանաւոր կէտ մըն է։ Աղէքսանդրեան գի-
տութիւնը գրեթէ ճիւղ մ'ունէր հոս։ Գրոնե-
սիոս առ Սեքստոս Հռոմայ գրած թղթին մէջ
կը յիշէ որ Ստեփանոս Հռոմայ՝ բանաղանք
սպաննաց Կիլիկիոյ, Կապպադովկիոյ եւ Գաղա-
տիոյ բոլոր եպիսկոպոսաց, որոնց մէջ յանուանէ
կը յիշուին Հեղինոս եւ Փրիմիլիանոս։ Անտի-
օքայ երբորդ Կիւնհոգոսի շրջաբերականէն կար
մը կը հաղորդէ Եւսեբիոս (Եփղ. Պոմ. Ի. Լ.)
որ կը ցուցնէ թէ Փրիմիլիանոս՝ Գրոնեսիոսի

¹ Հմմտ. F. H. Kraus, Real-Encyclopädie der
christl. Alterthümer. Freiburg 1886.

² Պեպագեայի մասին տես Ramsay, Asia Minor,
137, 151.

Կեանքի հետ՝ արեւելից ամենանշանաւոր եպիսկոպոսն էր: Նոր հայածում՝ մ'եկու կապագոյ՝ կից վրայ Մարտիրոսի Ա. (236 Յ. Բ.) կայսեր եւ Սերնինասու կուսակալի օրով. շատ եկեղեցիներ հրով այրեցան քանդուեցան: Փոխառականն անպատեհու մէջ անպատեհուներէ շինեցին: Գեկնասի հայանանայ առին (249 Յ. Բ.) զոր կը նկարագրէ Գրիգոր Նիւսացի, Վաղագրովկիս ծնաւ երկու զարմանալի նահատակներ, Սերնիկ մանուկն եւ Սերնիկի զինուոր «սկիւթացի», 1 Գրիգորի (Σαυδαι) հիմարար արշաւեցին 264ին եւ շատ բրիտաններ Գրիգորին: Աւերելու նաւ առին՝ 275ին՝ նահատակուեցաւ Մամաս, որուն մասին Գրիգոր Նազիանզացի (Ճառ ԽԳ Ի Մամաս) եւ նաեւ Բարսեղ (Ճառ ԻԶ) կ'ընեն թէ հովիւ մըն էր: Կայսերածին եղբարք Յուլիանոս (յետպիւրացոյն) եւ Գաղղոս՝ ուղեցին Արգենտոսը Մակելուս գիւղէ կեկեղեցի շինել. բայց Յուլիանոս ձեռքը ոկսած աշխատութիւնն անբռնելով՝ ձեռք մը կը քանդէր՝ Ի նշան ազգայ ուրացութեանն իշխանին: Բարսեղ (ԹՂ. ՃԿԴ.) կը պատմէ իւր հայրանակցին Նազիանզոսի մասին՝ որ կապագոյձիւնն աւերող Գրիգորու գործընդունողն եղաւ: Փիլոսոփոս Գրիգոր (Գրմ. Եկեղ. Բ.) կը պատմէ որ Գրիգորու առաքեալն ալ կապագոյձիւն էր, այն գերիններէ՝ զոր Գրիգորը յափշտակած տարած էին, զանաատսի մօտ Սաղագոյձիւնալ փոքր քաղաքէն:

Սաղագոյձիւնայ բրիտաններէ ընտանիքի մը զաւակն էր Վուլփիլ (Wulfila), որուն ծնողքն գերիցին 267ին Գոնուբանս Գրիգորը: Գերութեան մէջ 311ին ծնաւ զաւակը, եւ մեռաւ 383ին իբրեպիսկոպոս Ի Կ. Պոլիս, ուր կանչուած էր Թեոփոս կայսրով զինադատութեան մը համար: 2 Նոյն իսկ ինքն փիլոսոփոս կապագոյձիւն էր. (ծն. իբր 368ին) Վուլփիլասի կենսագրութեան համար ամէն աղբիւրները նշանակած է Սիվերս: 3 Աւերելանու օրով մարտիրոսներու շարքին մէջ կը յիշէ պատմութիւնը նաեւ զՊրոքիւրիոս կեսարացի իբր 272ին. (Յայտմ. փետր. ԺԶ.) Գամաշց եկեղեցին շատ

ծաղկած էր, երբ եկաւ վերինն եւ ամենասատիկ հայածումը՝ Գրիգորեանոսի: Վկայաբանութիւնը կը յիշեն գամաշցի մարտիրոսներուն մէջ՝ Բարդամ, Յուլիան եւ կապիտոլինա Ի Կեսարիա (Բարսեղ Ճառ Ե.) իրենց Նորուէիս աղախնովն, որ վկայեցին Չելեկինթոս կուսակալին առին: Սարգիսիոս (կամ Թարսիկիոս) կուսակալին առին՝ Ս. Գորոթէա, քորքն Բրեստե եւ կալիստէ, Թեոփիլոս փառաբանն ու Սարգիս՝ որ երկար ժամանակ ապրած էր միայնութեան մէջ յԱրգաս, ան զկայն Գեորգ, Նաւարատիոս, Աբրահամ, Եւգինէոս, Մարարիոս եւ Որեստէս (Գեկու. 13). զասոյնը Լեւսիա խաւրցը Վարդիկոյի Ի Սեբաստիա, ուր 296ին կատարուեցան: Բարդամ (քաղցեալէն՝ «Բարդամ», որդի Ժուզգեանի), որ բրիտաններէ Մուկիոս Սկեւոյան է, յամալ նկարուած կը գտնուի կապագոյձիւնն որմանկարներու վրայ՝ ձեռքը կրակի վրայ կարկառած, որով բռնի կոյոց խուկն զոհել կ'ուզէին առաջ, բայց աւելի յանձն առաւ ձեռքն այրել քան խուկն մը բոցին վրայ ձգել: Բարսեղ գեղեցիկ ներբողեան մը խօսած է սուր վրայ, նոյնպէս ներբողեան մը 375ին Յուլիանայի վրայ՝ անոր յիշատակի օրը կեսարիոյ մայր կեկեղեցոյն մէջ, ուր թաղուած է Յուլիանոս: Ս. Սարգիս վկայութեան անշն ալ կեսարիա կ'ըսուի, բայց Բուլանդեանց վկայաբանութիւնն Էուլփիլ մասնանիշ կ'ընեն: Թէ արեւելից եւ թէ արեւմտից բրիտանեական գեղարուեստին համար շատ նշանաւոր եղաւ մեծ վկայն Գեորգը: Պիոս Ե. հռոմեական ժամագրքէն գուրս թողուլ առաւ անոր մասին եղած պատմութիւնները. սակէ եւ այն պարագայէն որ նոյն սուրբը ոչ միայն արեւելից բրիտանեացի, այլ նոյն իսկ մահաճանաչաց քով առանձին յարգութիւն կը վայելէ, հետեւութիւն հանուած է որ պատմական անձի մը վրայ բլլալու չէ այն ամէն, այլ ամբողջ զբոյժը զիշխանական հիմն ունեցած բլլայ, եւ Ս. Գեորգ աւրիշ բան չըլլայ բայց հին հեթմանոսական դիւր քրիստոնեական հանդերձանաց ներքեւ: 4 Կապագոյձիւնաց Միհր-Միհրասը: 1 Արգեամբը կը պակսին Ս. Գեորգայ վաւերական վկայաբանութիւնը. վասն զի արդի վկայաբանութիւնն՝ յատկապէս լատիններէն լեզուաւ

1 Գրիգոր հետ նահատակուից կը յիշեն յամալ կարեւոր, Պրոքիւրիոս, Փիլոսոփոս, Վեռնաստ, Գրիգորիոս, Աւերելան, Յովսէփէոս եւ Յովսէփէոս, որոնք կեսարիա կայսրին:

2 Յու. Streiberg: Gotisches Elementarbuch. Heidelberg 1897, p. 9. — Paul und Braune: Beiträge z. Gesch. d. deutsch. Spr. u. Lit., Halle 1897. — Jostes: Das Todesjahr des Ulfilas und der Uebertritt der Goten zum Arianismus, և. Ն.

3 Յովս. E. Sievers, Ի Գրմ. Pauls Grundriss d. Germ. Philol., Strassburg 1893, p. 67.

4 Յու. Gutschmid, über die Sage vom hl. Georg, als Beitrag zur iranischen Mythologie (Ber. d. Verh. d. K. Sächs. Gesells. d. W., phil.-hist. Classe, XIII 1861, p. 187 ff. և Ditzel, Christl. Ikonographie, p. 389. — Archiv. f. christl. Kunst 1890, Nr. 11, 12; նոյն 1891, Nr. 1 և 2, որ վերինն մարտիրոսութեան տեղը կը զնն Նիկիոսիոս եւ արքի 303 Յ. Բ. եւ ուրիշներ:

եղածները՝ ամենն ալ անհարազատ են եւ առասպելներով լինել ճիշդ վկայաբանութեանց հնազանդներն Արիւնդներու գործ են, այնպէս որ Գեղարիսի քահանայապետի օրով հռոմէական սինհոդոս մը՝ որ առաջին անգամ՝ արգելել զորոց ցանկ մը (index librorum prohibitorum) հրատարակած կ'ընուի, այս վկայաբանութիւնքն սրբոց ուրիշ հերետիկոսական վարքերուն հետ մէկտեղ դատաւարանց 494ին կամ 496ին, Դիցելէ կ'ըսէ որ Ս. Գեորգայ բուր զըցցներուն՝ յատկապէս յունական յիշատակարանաց՝ հիմնական մասն անշուշտ կը պարունակէ յիշատակ մ'այս նշանաւոր սրբոյն։ Դարգանելի անցքն իւր անուամբ՝ Բագուկ Ս. Գեորգայ, կոչուած է նաեւ ամբողջ աշխարհ մը՝ Պլատոնեան (Georgien.) իր անուամբ 13 ասպետական կարգեր եղած են, որոնց մէջ նշանաւորագոյնն է Բագերականն՝ որուն հետեւիւնը մինչեւ խաչակրաց ժամանակը կը հասնի, շեմ յիշել անոնք ըլլալ որ կապաղազովեան որմնանկարներուն մէջ Ս. Գեորգ նկարուած ըլլալ իւր «վնչապատական», բայց յաճախ իւր ձիաւոր եւ սպառազէն։

Ուրպանոս կուսակալին տանն վկայեց նաեւ Անեկոսոս, եւ փրլամբրոս կուսակալին տանն՝ Աթանագինէս (Athenogenes) իւր տան աշակերտներով, Մաքսիմիանոսի տանն՝ Որեստէս Տիւնացի եւ Բյասիոս, իսկ փրլամբոսի տանն՝ Ալեկիոս, Անտոնիոս Նիկեոփորոս, Ջեպինոս, Գերմանոս, Բասիլիսիոս ի դոման, կուսանքն Ալեքսանդրոս, իղաւգիոս, Է. Բիւրասիոս, Մատրոնոս եւն յԱմիոս։ Բոլանդեանք զԱնեկոսոս կամ Անիկիտոս կը գնեն ի կեսարիա Պաղեստինոյ. իսկ Աթանագինէս եր Ի Սերաստիոյ շէրոց եւ եպիսկոպոս Նոյն քաղաքին, զՍ. Բլասիոս Ագրիկոլաոսի հետամուտ գահիճները գտան ժայռանաւի մը մէջ։ Նոյնպէս Պաղեստինի կեսարիոյ տալոս է Անտոնիոս, Ջեպինոս, Գերմանոս եւ Եննաթա կոչս վկաները Բասիլիսիոս դոմանացի կը յոյնացուի Ամասիացոյն հետ։ Ալեքսանդրոս, իղաւգիոս, Է. Բիւրասիոս, Մատրոնոս, Գուլիանոս, Է. Բիւրասիոս եւ Թեոդոսիոս վկայեցին յԱմիոսի Պապիդագինոյ, ուրիշ որ Նազիանդացի Մաքսիմիանոսի 306—313 ամիսեաց հալածանքը կ'առնուան չալածմանց՝ «ամենապատիւնն ու ամենածանրը» այս ժամանակ Պաղեստինի կեսարիոս քաղաքը վկայեցին գամիացիքն Սեւեակոս եւ Գուլիանոս 309ին, որոնք Պամփիլիոսի Բերիտացոյ ընկերքն էին։ Ալեքի կը զարնէ այս Գուլիանոս մասին Եւսեբիոսի բրած նկարագրութիւնը.

(Վկայք Պաղեստի, տես Եկեղ. Պամ. Բ. 98 բաժ. հրար. Rob. Steph., ed Lämmer, p. 711) այսինքն՝ «Եւ սա էր ըստ մարմնոյ ազգաւ կապաղազովեացոց, բայց բարութն բարեպաշտագոյն եւ առաւել հաւատացեալ եւ անարատ».

Իիկինիտեոս հալածանքը նկարագրած է Բարսեղ Մեծ Գորգիոս վկայի վկայ, որ վկայեց 314ին, իւր ըսած ներբողեան ճառին մէջ։ Հաւանաբար ստորոշմանն անպարտելի էութեամբ ներմէ լեցաց, նաեւ Գորգիոս երկրորդ տանն ընտկեցաւ Արգենոսի քաղաքներուն մէջ՝ «ի խորագոյն եւ յանկոխ անապատս լերանց»։ Նոյնպէս կատարեցաւ Բասիլիոս Ամասիոյ՝ որ կայսեր ցանկասէր բռնութենէ իրեն ապաստանող Ղազարիւսն պահպանեց։ Սերաստիոյ վկայեց որ ճահճին մէջ նետուեցան, ներբողած են Բարսեղ, Գորգիոս Նիսացի եւ Աստորիոս Ամասիացի։ Վկայաբանութիւնք կը յիշեն նաեւ Նահատակներ՝ Կարտերիոս, Ալեքսանդրոս, Եւսեբիոս Մելիտանցի, Տերեստիոս Նիկեոնացի եւ Ապոլոնիոս Գամրուցի սրբոց խումբն բազմին լեռնէն յիշենք։ Սարգսի Մատապատիս, Եւ լեռնիոս Մելիտանցի, Գուլիանոս, Թեոդոսիոս «վնչահայր» (Κονσταντίνος) Մեղարիսցի, Կանիդոս, Էւզովիմոս, Մակրինէ՝ Ս. Բարսեղ շէրոց, եւ Մեկեթիոս. որոնք արգէն վնաս էր կրնալորն ժամանակ ինչպէս։

Դիոկղեսիանոս հրաժարելէն քանի մը տարի ետքը՝ յաշիւրդող կայսերքն Գաղերիոս, կուստանդինոս եւ Իիկինիտեոս 311ին հրատարակեցին ինչպատ քրիստոնէից առաջին հովարապակը. 312ին հրատարակուեցաւ երկրորդը, 313ին երրորդը՝ որ Նիկեոմեդիոս հրատարակուեցաւ։ Զահահարուած մ'եղաւ Գուլիանոս, ցողի կառավարութիւնն, որ ինչպէս Ս. Աթանաս կ'ըսէր քաղաքներով քրիստոնեաները՝ «վաղանցուկ ամպ, մըն էր, որ անցաւ» երբ Գուլիանոս ինչպէս Պարսից գէմ մընք պատերազմին մէջ կապաղազովիւր կուսարիա քաղաքը փնտս կրեց այս ժամանակն։ Գուլիանոս ջնջեց զանի քաղաքներու ցանկէն, վասն զի յանգագած էր յառաջագոյն քանորէ Ջեւսի Բուրդուգոն (Πολιούργος) եւ Ապոլոնի (Πατριώος հօրու) կուսած տաճարները, եւ Նոյն իսկ Գուլիանոս տանն իրեն Բուլտոն մեհնար, որուն վկայ չապագանց կատարած էր Գուլիանոս (տես Սոլոմոնոս Եւ, գ. Գր. Նաչը ճառ Դ, Լիւանիոս, եւն) Գուլիանոս կառավարութեան կարճ միջոցէկը ցուցուց մէկ կողմանէ հեղինականութեան (հեղինակական գիշ կրօնից) անկորոնթիւնն ու փճացումը, միւս կողմանէ ալ-

